

Wetenschappers en uitgevers on line

De Academische Boekengids 22, augustus 2000, pp. 9-10.

De wereld van het wetenschappelijk uitgeven is in hoog tempo aan het veranderen en het is inmiddels zonneklaar dat de spelers in het veld andere rollen en plekken krijgen toebedeeld. Dankzij de verstrekkingen mogelijkheden die het world wide web wetenschappers biedt, is een revolutie in gang gezet; de grote vraag is echter hoe wetenschappelijk uitgeven in de toekomst zal geschieden en met name ook door wie.

Uitgevers versus universiteiten

Sinds een aantal jaren speelt zich een puur commerciële veldslag af, namelijk het gevecht tussen de grote wetenschappelijke uitgeverijen en de universiteiten, en dan vooral hun bibliotheken. Universiteitsbibliotheken zijn de afgelopen vijftien jaar stelselmatig met enorme verhogingen van abonnementsgelden geconfronteerd, en hebben zich dientengevolge genoodzaakt gezien - daar hun budgetten niet evenredig verhoogd werden - veel van de abonnementen op te zeggen, waardoor de uitgevers op hun beurt gedwongen werden hun omzetverlies te compenseren met hogere abonnementsprijzen. Deze vicieuze cirkel werd overigens verder versterkt door de ontwikkelingen binnen de ICT, aangezien zowel uitgevers als bibliotheken in de overgangsfase dubbele kosten maken: gebruikers willen in het begin zowel in druk als digitaal kennis nemen van de informatie.

Een voorbeeld: *The American Society of Microbiology* verhoogde in 2000 ten opzichte van 1999 haar abonnementsprijzen voor de tien tijdschriften die ze uitgeeft met 40% voor de papieren versies; voor de papieren en de on line versies samen bedroeg de verhoging bijna 100%. Voor de goede orde: het betreft hier geen commerciële uitgever, maar een zogenaamde learned society - nog het beste te vertalen met 'wetenschappelijk genootschap', zoals we in Nederland bijvoorbeeld de Instituten kennen onder de Koninklijke Akademie van Wetenschappen: instellingen die niet in de eerste plaats zijn opgericht om winst te maken, en die zich in sommige gevallen, zoals het hierboven genoemde, commerciëler gedragen dan de meest commerciële uitgever.

Men hoeft de krant maar zeer globaal te volgen om te weten dat het de beursgenoteerde uitgevers niet of slechts ten dele zal gaan lukken om de winstmarges te realiseren waaraan ze (en hun aandeelhouders) voor hun paperproducten gewend waren, wanneer zij *al* hun bestaande papieren uitgaven zouden moeten omzetten naar on line producten - hoewel uitgevers er natuurlijk alles aan doen om hun bestaande marktposities te behouden. Het belang van deze overgang naar een ander medium is echter wel zo evident dat de meesten hun aandeelhouders vragen om tijdelijk genoeg te nemen met een afname van de winstgroei vanwege de grote internet-investeringen die zich - naar ze verkondigen - op de langere duur terug zullen verdienen. Publieke instellingen en overheden beginnen zich echter ook te realiseren dat de overgang naar elektronisch publiceren de gelegenheid biedt om de monopolistische marktposities van de commerciële uitgevers te ondergraven, en ervoor te zorgen dat ze uiteindelijk minder gaan betalen voor de informatie (*content*) die ze zelf hebben gefinancierd.

Auteurs en uitgevers

In veruit de meeste gevallen wordt de content die een wetenschappelijke uitgever publiceert door een wetenschapper in dienst van een academische instelling ontwikkeld, dus in feite geheel gefinancierd door de instelling. Dat de wetenschappelijke auteur daarna geacht wordt niet alleen zijn werk om niet en bovendien met volledige overdraging van het auteursrecht af te staan, begint de wetenschappelijke wereld inmiddels ernstig tegen de borst te stuiten. Die weerzin wordt nog versterkt als daarna de bibliotheek van dezelfde instelling enorme bedragen aan de uitgever moet betalen voor het beschikbaar stellen van nog steeds diezelfde informatie van de auteur/wetenschapper die binnen dienstverband ontwikkeld is. En dat sommige uitgevers hun auteurs daarenboven nog laten betalen voor het recht om hun eigen onderzoeksresultaten aan hun eigen studenten te verstrekken, kan helemaal niet anders dan tot irritatie leiden.

Vandaar dan ook dat er inmiddels overal ter wereld uitgebreide discussies gevoerd worden over een nieuw universitair auteursrechtbeleid, waarbij wetenschappelijke auteurs en hun universiteiten worden aangespoord om bij het verlenen van publicatierechten, en dan vooral de rechten voor elektronische publicaties, uiterst terughoudend te zijn. Er gaan steeds meer stemmen op die ervoor pleiten het beschikbaar stellen van wetenschappelijke informatie als een *not-for-profit business* te beschouwen, een activiteit die weliswaar professioneel en zakelijk verantwoord wordt ondernomen, maar die 'niet tot winst(maximalisatie)' hoeft te leiden: het gaat immers grotendeels om de verspreiding van met publieke middelen ontwikkelde kennisproducten.

Nu lijkt elektronisch publiceren op het eerste gezicht de taak van de uitgever zozeer overbodig te maken, en met name de productie en distributie van wetenschappelijke uitgaven zoveel eenvoudiger te maken, dat wetenschappers die twee taken zelf ter hand zouden kunnen nemen - wat ze ook in groten getale gedaan hebben. Er is een elektronische stroom van wetenschappelijke productie op gang gekomen,

toegankelijk voor eenieder met een pc en een internet-aansluiting, die zijn weerga in de geschiedenis niet kent. De vraag dringt zich dan ook op of er nog wel behoefte is aan een uitgever als intermediair bij het tot stand komen van informatiestromen tussen (groepen) wetenschappers.

Drie kernfuncties

Het antwoord hierop lijkt mij ondanks alles een volmondig ja te zijn, en wel vanwege drie essentiële functies van de uitgever die niet zo simpel door de wetenschappelijke wereld zijn over te nemen.

(a) *Selectie door kwaliteitscontrole* Er ontstaat bij de huidige ontwikkeling van 'grijze circuits' op internet een steeds grotere behoefte bij de gebruiker aan duidelijkheid ten aanzien van herkomst en kwaliteit van de vrijelijk verspreide onderzoeksresultaten. De verantwoordelijkheid hiervoor lag weliswaar van oudsher bij de wetenschappers, maar de organisatie van deze controlefunctie behoort zeker ook tot het takenpakket van de onafhankelijke uitgever, die academici bijeen weet te brengen voor de redacties en redactie-raden van gerenommeerde wetenschappelijke tijdschriften, belangwekkende boekenseries en in sommige gevallen zelfs hele fondsonderdelen.

(b) *Productie* Elektronisch publiceren geeft dankzij de 'toegevoegde waarde' van het nieuwe medium wel een heel andere inhoud aan de taken van de auteur, de redacteur en de zetter/opmaker. Tot zo'n vijftien jaar geleden waren deze functies vrij simpel te scheiden: de auteur leverde - al dan niet op een diskette - een 'platte' tekst aan, die door een bureauredacteur werd gelezen op inhoudelijke en stilistische inconsequenties en onduidelijkheden; daarna werd de tekst aan een zetter (en iets later een opmaker of dtp'er) gegeven die juist niet inhoudelijk mocht lezen, maar ervoor zorgde dat de tekens op de juiste plek op de pagina's kwamen te staan. Na dit traject belandde de tekst uiteindelijk bij de drukker.

De redactie en opmaak van teksten, die dus vroeger door of via de uitgever werden verzorgd, blijken inmiddels voor een belangrijk deel auteurstaken te zijn geworden, getuige de zeer ontwikkelde *stylesheets* die veel uitgevers hanteren: vaak gaat hetgeen de auteur digitaal aanlevert linea recta naar de drukkerij en komen er noch redacteurs noch opmakers meer aan te pas. Maar moeten wetenschappers, die toch als hoofdtaak hebben het verrichten van onderzoek, experts worden in het verslag doen daarvan in - om maar wat te noemen - S(andard) G(eneralised) M(arkup) L(anguage) of (e)X(tensible) M(arkup) L(anguage)? SGML en XML zijn 'talen' die aan tekst- en beelddocumenten een toegevoegde waarde (*markup*) geven, en waarmee de intellectuele inhoud en de structuur van de tekst of databanken daarbinnen expliciet gemaakt kunnen worden, waardoor bijvoorbeeld geavanceerde zoekmogelijkheden binnen de tekst mogelijk worden. Deze talen zijn een middel om via het web digitale informatie te versturen via internationale en open standaarden. Bovendien is te verwachten dat de conversiemogelijkheden aanwezig zijn, waardoor ze ook bruikbaar blijven voor toekomstige veranderende systemen.

Ik heb vorig najaar een uitgebreid bezoek gebracht aan een aantal universitaire centra in de Verenigde Staten, waar men voorloopt op het gebied van *electronic publishing* en heb daar - eerlijk gezegd tot mijn stomme verbazing - gezien hoe toponderzoekers soms al jaren bezig zijn met het ontwikkelen van on-line tekstedities, zoals de mediëvist Hoyt Duggan in Virginia doet voor het volledige Piers Plowman archief. Een dergelijk enthousiasme is uiteraard lovenswaardig, maar kan duidelijk niet van elke wetenschapper verlangd worden. Vaak zal de tijd en aandacht die een auteur aan de *vorm* van zijn publicatie geeft, ten koste gaan van zijn of haar onderzoek en dus van de *inhoud*.

Er is met andere woorden behoefte aan een nieuw soort redacteur, iemand die in staat is om met verstand van zaken het inhoudelijke betoog van een auteur in een veel complexere, technische vorm te gieten dan voorheen. Daarbij moeten deels inhoudelijke beslissingen genomen worden, beslissingen die het niveau van het indexeren overstijgen - kortom, deze nieuwe redacteur combineert in zich de oude bureauredacteur die de tekst kon begrijpen en de nieuwe 'zetter' die over veel meer kennis en technische vaardigheden moet beschikken dan voor zettters of dtp'ers tot nog toe noodzakelijk was.

(c) *Distributie/marketing*

Providers en exploitanten van kabelnetten stellen een medium ter beschikking, hetgeen iets anders is dan het geordend beschikbaar stellen van inhoud aan specifieke doelgroepen. Binnen de chaos van internet wordt het opbouwen, en daarna vooral ook bijhouden, van goede adresbestanden essentieel. Daarnaast wordt merkbekendheid als kwaliteits- en dus selectiecriteria in de internet-chaos steeds belangrijker. Alleen zo kan er goed gebruik gemaakt worden van de eindeloze verspreiding van gegevens die aan het ontstaan is, en ook hierin hebben uitgevers al sinds jaar en dag expertise opgebouwd.

Nieuwe samenwerkingsverbanden

Aangezien de wetenschappelijke wereld geen bedrijfsmatig georganiseerd geheel is, maar een optelsom van talloze instellingen en instituten, is ze niet gemakkelijk in staat om bovenstaande essentiële functies van uitgevers naar behoren over te nemen, hoe graag zij dat in het licht van de huidige ontwikkelingen misschien ook zou willen doen - uitgeven is en blijft een vak apart.

De wetenschappelijke wereld moet zich echter ook niet afwachtend opstellen in de veronderstelling dat de markt wel voor een oplossing voor al haar problemen zal zorgen - ze loopt dan het risico dat er voor grote delen van haar onderzoeksgebieden geen professionele, kwalitatief hoogstaande kanalen

beschikbaar meer zullen zijn waardoor wetenschappers met elkaar kunnen blijven communiceren, omdat de commerciële uitgeverij in die gebieden niet langer willen investeren. In zekere zin is deze tendens al tientallen jaren geleden ingezet: tot diep in de jaren zeventig waren bijvoorbeeld Kluwer en Elsevier bereid en geïnteresseerd om op alle vakgebieden wetenschappelijke informatie te verspreiden. Maar in de loop van de jaren tachtig hebben deze giganten zich grotendeels teruggetrokken op het terrein van de juridische, medische en bètawetenschappen, en steeds minder bereidheid getoond om ook geestes- en sociale wetenschappen op de markt te brengen.

Er zullen dus nieuwe uitgeefcombinaties gecreëerd moeten worden in het publieke domein door nauwe samenwerking van universiteiten (wetenschappelijke instituten en bibliotheken), universiteitsuitgeverijen en andere *not-for-profit businesses* zoals *learned societies*. Dankzij de ontwikkelingen in de digitale technologie zijn de noodzakelijke investeringen overigens in veel gevallen op termijn minder hoog, en dus ook de risico's minder groot: denk alleen al aan de voordelen van digitale productie, wanneer het kapitaalintensieve drukken en daarna verzenden van papier overbodig kan worden. In de Verenigde Staten, bijvoorbeeld aan de universiteiten van Virginia, Michigan en Stanford (HighWire Press), zijn inmiddels uiterst interessante en soms zeer succesvolle samenwerkingsverbanden tussen bibliotheken, wetenschappers, *learned societies* en/of *university presses* ontstaan. Deze investeren in het ontwikkelen en deels ook continueren van het soort vaardigheden dat ik hierboven geschetst heb op het gebied van selectie, productie en marketing/distributie. In al deze ontwikkelingen blijkt vaak een initiërende en coördinerende rol weggelegd voor de *university press*, krachtens haar uitgangspunten, namelijk het beschikbaar stellen en houden van hoogwaardige academische informatie zonder dat daarbij het maken van winst als voornaamste criterium wordt gehanteerd. Daarnaast wordt veelvuldig gebruik gemaakt van de nieuwe ICT-bedrijfjes buiten, en ICT-afdelingen binnen de universiteiten die als paddestoelen uit de grond schieten en die vaak heel goed in staat zijn verschillende aspecten van het traject voor hun rekening te nemen.

Zo ontstaan er ook op verschillende plekken *portals*, zogenaamde clusters van wetenschappelijke informatie van niveau, die gegarandeerde hoogwaardige kennis bieden op een bepaald gebied, doordat wetenschappelijke redacties over de kwaliteit waken. Het is natuurlijk wel zaak om niet op verschillende plekken tegelijk dezelfde onderwerpen als speerpunt te kiezen, en ook hier moeten dus instellingen in goed overleg de taken verdelen. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de digitaliseringsprojecten van universiteitsbibliotheken: het zou toch wel buitengewoon spijtig en onzinnig zijn als de verschillende universiteitsbibliotheken in - laten we ons beperken tot - Nederland, dezelfde tekstbestanden online zetten, alleen omdat ze toevallig hetzelfde in hun collecties hebben staan.

Hoe de wereld van het wetenschappelijke uitgeven er over tien jaar zal uitzien, kan niemand voorspellen. Mijn voorlopige conclusie is echter dat in het komende decennium de commerciële uitgeverijen zich nog verder zullen terugtrekken uit 'niet-renderende' vakgebieden waarop wetenschap zich afspeelt en zich volledig zullen concentreren op het beperkter aantal terreinen waar voor hen in het nieuwe tijdsgewricht nog voldoende winstmarge te behalen is: voor hen is uitgeven uiteindelijk slechts een middel en niet een doel op zich. En het is voor de wetenschap in het algemeen dus van kapitaal belang dat men gaat nadenken over en investeren in de hierboven geschetste nieuwe uitgeefcombinaties om de verspreiding van wetenschappelijke informatie veilig te stellen.

Veel van het bovenstaande is ontwikkeld in gesprekken met Kurt de Belder (UvA), Colin Day (University of Michigan Press), Michael Jensen (National Academy Press), Michael Keller (HighWire Press, Stanford), Sijbolt Noorda (UvA) en Kate Wittenburg (Columbia University Press).

Saskia C. J. de Vries is directeur van Amsterdam University Press.

Besproken boeken:

Hughenoltz, P.B., *Sleeping with the Enemy. Over de verhouding tussen auteurs en exploitanten in het auteursrecht*. Amsterdam, 2000.

Jensen, Michael, 'E-Books and Retro Glue Protect the Vested Interest of Publishing.' In: *The Chronicle of Higher Education*, 23 juni 2000.

Owen, John Mackenzie, *The new Dissemination of Knowledge. Digital Libraries and Institutional Roles in Scholarly Publishing*. Summary for the Workshop on the Economics of Scientific Publication, Erasmus Universiteit Rotterdam, 19 april, 2000.

Owen, Peter, *Publishing Now*. Londen, 1996.